

DOYMUŞ ALİFATİK KARBOHİDROGENLƏRƏ AİD ÜMUMİLƏŞDİRİCİ DƏRSİN TƏŞKİLİ VƏ KEÇİRİLMƏSİ METODİKASI

S.R. Xankişiyeva, A.Z. Məmmədova

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Xülasə: Məqalədə kimya dərslərinin xarakteri, tipləri və əsasən də ümumiləşdirici dərslər barədə məlumat verilir. Qeyd edilir ki, kurikulum əsasında tədrisin səmərəli təşkilində, şagirdlərin bilik və bacarıqlarının sistemləşdirilməsində ümumiləşdirici dərslərin rolu böyükdür. Sonda alifatik karbohidrogenlərə aid ümumiləşdirici dərslərin təşkili sxemi və şagirdlərin əldə etdikləri təlim nəticələrinin sistemi verilir.

Açar sözlər: ümumiləşdirici dərslər, kurikulum, alkanlar, ümumi formul, homoloji sıra, izomerlik, fiziki və kimyəvi xassə, əvəzetmə, parçalanma oksidləşmə reaksiyaları.

Təlimin təşkilinin əsas forması olan dərslər – tədris prosesinin təlim-tərbiyə və inkişaf vəzifələrinin yerinə yetirildiyi müəyyən vaxtla məhdudlaşan bitkin bir hissəsidir. Dərslər üçün əsas xarakterik cəhətlər aşağıdakılar hesab olunur:

- Dərslər cədvəl üzrə müəyyən edilmiş dəqiq vaxtda həyata keçirilir
 - Dərslər əsasən üç xaruci əlamətlə xarakterizə olunur: mərhələləri, onların ardıcılığı və aralarındakı əlaqə
 - Dərslərin daxili quruluşu mərhələlər üzrə şagirdlərin dərkətmələrinin irəliləməsi və məqsədə çatmağı təmin edən məntiqi- psixoloji faktorlara əlaqədardır
 - Daxili və xarici quruluş biri-biri ilə sıx əlaqədar olub dərslərin bütöv sistemini əks etdirir
 - Dərslərdə quruluş, idrak fəaliyyətlərinin təşkili üsulları, məqsəd və vəzifə, müəllim və şagirdlərin iş metodları, təlim nəticələri biri-biri ilə sıx əlaqədardır
 - Dərslər sinifin bütün şagirdlərinin müntəzəm olaraq kimya fənni kurikulumu əsasında bilik və bacarıqlara yiyələnmələrini tələb edir
 - Dərslər bütün şagirdlər üçün məcburi olmaqla təlimin təşkilinin çevik formasıdır
 - Kimya dərsləri yeni pedaqoji texnologiyalar əsasında təlimin müasir metod, forma, üsul, vasitə və yanaşmaları əsasında təşkil edilməlidir
- Kimyaçı metodistlər dərslərin təsnifatını aşağıdakı kimi sistemləşdirirlər (1, 2):

1. Yeni bilik və bacarıqların mənimsənilməsi
2. Nəzəri biliklərin və bacarıqların təkmilləşdirilməsi və tətbiqi
3. Biliklərin ümumiləşdirilməsi və sistemləşdirilməsi
4. Bilik, bacarıq və vərdişlərin yoxlanılması və hesaba alınması
5. Kombinə edilmiş və ya qarışıq dərslər.

Fikrimizcə biliklərin ümumiləşdirilməsi və sistemləşdirilməsi dərslərin tipinə bacarıqların da əlavə edilməsi məsədə uyğundur. Çünki, kimya fənni kurikulumuna uyğun aparılan tədrisdə bilik və bacarığı əks etdirən alt standartların reallaşdırılması bunu tələb edir. Ümumiləşdirici dərslərdə əsas didaktik məqsəd hər bir bölmə üzrə mövzulara aid nəzəri bilikləri və bacarıqları ümumiləşdirmək və sistemləşdirməkdir. Kimya fənni kurikulumu üzrə yazılan X sinif dərslərində verilən illik planlaşdırma cədvəlində hər tədris vahidinin sonunda ümumiləşdirici dərslər üçün ayrıca bir saat vaxt ayrılır (3-6). Bölmənin xarakterindən və müəllimin metodiki bacarığından asılı olaraq dərslər müxtəlif formada təşkil etmək olar.

Dərslər iri çap kağızında sxem hazırlayıb lövhəyə vurmaq, yaxud slayd şəklində ekranda göstərməklə təşkil etmək olar. Şagirdlərə sxemdə göstərilənlərə aid fikirlərini bildirməklə vəzəfdə cavabları yazmaq təklif olunur və sonda müəllimin yekun sözü ilə ümumiləşdirmə aparılır. Sxem şagirdlərə cavabsız təqdim olunur və axırda aşağıdakı kimi tamamlanmalıdır.

Sxem

Doymuş alifatik karbohidrogenlər (parafinlər)

Adının mənası - özlərinə digər atom və atomlar qrupunu birləşdirə bilmirlər, çünki onların molekullarında karbon və hidrogenin bütün valentlik rabitələri tam doymuşdur (paraffin az aktiv deməkdir)

Ümumi formulu – C_nH_{2n+2}

Karbonun hibridləşmə vəziyyəti – sp^3

Fəza quruluşu – tetraedr

Rabitə bucağı $-109^{\circ}28'$ buna baxmaq

Molekulu təşkil edən atomlar arasında rabitə - yalnız siqma rabitə

Karbonla karbon arasında rabitə - sp^3-sp^3

Karbonla hidrogen arasında rabitə - sp^3-s

Karbon atomları arasında rabitənin uzunluğu – 0,154 nm

Karbon atomları arasında rabitələrin sayı – $n-1$

Karbonla hidrogen atomları arasında rabitənin sayı $2n+2$

Molekulda ümumi rabitələrin sayı – $3n+1$

Molekulda olan hibrid orbitallarının sayı – $4n$

Qeyri-hibrid orbitalların sayı – $2n+2$

Homoloji fərq – CH_2

İzomerlik –quruluş, optiki

Adlandırma – tarixi, səmərəli, beynəlxalq

Təbiətdə tapılmaları - əsasən bitki və heyvan orqanizmlərinin qalıqlarının hava daxil olmadan parçalanması nəticəsində əmələ gəlirlər və neftlə birlikdə çıxan qazların tərkibində olurlar

Xarakterik alınma üsulları – müvafiq turşularının natrium duzlarına natrium-hidroksidlə təsir etməklə, metanı alüminium-karbidin su ilə qarşılıqlı təsirindən, alkanların monohalogenli törəmələrinin natriumla qarşılıqlı təsirindən (Vürs reaksiyası) almaq olar. Sənayedə alkanları əsasən neft və təbii qazdan alırlar

Fiziki xassələri – rəngsiz, sudan yüngül və onda həll olmayan, üzvi həlledicilərdə isə yaxşı həll olan maddələrdirlər. Karbonun sayı 4-ə qədər olan qaz, 5-15 maye, sonrakılar isə bərk haldadırlar. Karbon atomlarının sayı artdıqca qaynama və ərimə temperaturları tədricən artır. Şaxəli quruluşlu alkanların qaynama temperaturu normal alkanlara nisbətən aşağıdır

Kimyəvi xassələri - əvəz etmə, parçalanma, izomerləşmə, yanma, oksidləşmə

Əvəz etmə reaksiyasının mexanizmi – zəncirvari reaksiya olub radikal mexanizmi ilə gedir

Tətbiq sahələri - əsasən yanacaq kimi, metanın xlorlu törəmələrindən həlledici kimi, yodlu törəməsindən dərman kimi istifadə olunur.

Ümumiləşdirici dərslərin sonunda şagirdlər aşağıdakı təlim nəticələrini əldə edirlər:

Şagird:

- Alkanların ümumi formulunu tərtib edir
- Alkanlarda kimyəvi rabitənin xarakterini, karbon atomlarının hidrləşmə vəziyyətini, molekulun fəza quruluşunu müəyyən edir
- Alkanların homoloji sırasını tərtib edir
- Alkanların quruluşlarını modelləşdirir
- Alkanlarda izomerliyi izah edir və müxtəlif üsullarla onları adlandırır
- Alkanların alınması üsullarını sadalayır
- Alkanların fiziki xassələrini onların quruluşları ilə əlaqələndirir
- Alkanların alınması və kimyəvi xassələrinə aid reaksiya tənlikləri tərtib edir, müşahidə və təcrübələr aparır
- Əvəz etmə reaksiyasının mexanizmini izah edir
- **Alkanlara aid kimyəvi prosesləri modelləşdirir**
- **Alkanların tətbiqinə və ətraf mühitə münasibətinə dair referatlar hazırlayır və təqdim edir.**

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. R.Y.Əliyev, Ə.T.Əzizov “Bakı Universiteti nəşriyyatı” II hissə, 2006, 393 s.
2. С.С. Космодемьянская, С.И. Гильманшина. Методика обучения химии. Казан 2011, 135 с.
3. M.M. Abbasov, A.H. Əliyev, M.S. Fərəcov, V.S. Əliyev. Ümumtəhsil məktəbləri üçün kimya fənni üzrə təhsil proqramı (kurikulumu) (VII-XI siniflər üçün) “Kimya məktəbdə jurnalı” 2-3 (46-47) 2014, s. 4-148.
4. M.Abbasov, V.Abbasov, A.Məhərrəmov, V.Əliyev və b. Kimya. Ümumtəhsil məktəblərinin 10-cu sinif üçün dərslik. “Aspoliqraf” Bakı, 2009. 112 s.
5. S.Həmidov, F.Hüseynov, E.Abdullayev. Ümumtəhsil məktəblərinin 10-cu sinif üçün dərslik. “Şərq-Qərb nəşriyyatı”, Bakı, 2017, 200 s.
6. S.Həmidov, F.Hüseynov, E.Abdullayev. Kimya. Ümumtəhsil məktəblərinin 10-cu sinif üçün metodiki vəsait. “Şərq-Qərb nəşriyyatı” Bakı, 2017.192 s.

С.Р. Ханкишиева, А.З. Мамедова

Методика организации и проведения обобщающего урока по предельным алифатическим углеводородам

РЕЗЮМЕ

В статье дается информация о характерах, типах и необоснованных обобщающих уроках уроков химии. Отмечается, что роль обобщающих уроков в систематизации знаний и умений учащихся велика в эффективной организации обучения на основе дидактики. В заключение приводится схема организации урока и система результатов обучения, полученных учащимися.

Ключевые слова: обобщающий урок, учебный план, алканы, общая формула, гомологический ряд, изомерия, Физические и химические свойства, замена, фрагментация, окисление реакции.

S.R. Khankishiyeva, A.Z. Mammadova

Methodology for organizing and conducting a generalizing lesson on saturated aliphatic hydrocarbons

SUMMARY

The article provides information about the nature and types of chemistry lessons, mainly general lessons. It is noted that the role of generalization lessons in the effective organization of curriculum-based teaching, systematization of students' knowledge and skills is great. And finally, the scheme of organization of the generalization lesson on aliphatic hydrocarbons and the system of learning outcomes obtained by students is given.

Key words: generalization lesson, curriculum, alkanes, general formula, homologous series, isomerism, physical and chemical properties, substitution, fragmentation, oxidation reactions.